

Razbijanje i/ili raspad Jugoslavije

Pojmovna dilema izražena u naslovu ima teorijski i praktični značaj. Razbijanje države podrazumeva veći uzročni uticaj spoljnih činilaca, a raspad značajnije kauzalno dejstvo unutrašnjih faktora. Na praktičnom planu, pojam razbijanje stavlja najveći deo odgovornosti na teret inostranih faktora, dok pojam raspad pokreće pitanje odgovornosti unutrašnjih činilaca procesa nestajanja zemlje. Ovo je bilo dobro uočeno i u napisima u časopisu *Sociološki pregled*, u drugoj svesci za 1994. godinu, čiji je temat bio istovetan naslovu ovog napisa. Možda najčistiji poznati primer sociološke analitičke upotrebe pojma raspad, koji sugeriše presudan značaj dejstva unutrašnjih činilaca, jeste knjiga Oszkara Jaszija o raspadu Habsburške Monarhije, u kojoj se vrši brižljivo i diferencirano merenje specifičnog uzročnog dejstva pojedinih unutrašnjih činilaca raspada Austro-Ugarske, uz neopravdano zanemarivanje delovanja spoljno-političkog faktora. To što je, kako bi Jovo Bakić primetio, Austro-Ugarska bila velika sila, ne znači nužno da nije bila do ne beznačajne mere podložna dejstvu spoljno-političkih faktora. Da Bismarck nije izbacio Austriju iz Nemačke, konstelacija unutrašnjih činilaca u Habsburškoj Monarhiji bila bi u bitnoj meri drugačija, što važi za specifični uticaj svakoga od njih, kao i za rezultante ovih uticaja. Na praktičnom planu poznat je, između ostalih, raspad poljske države u osamnaestom veku, takođe svojevremeno velike evropske zemlje, uz zanimljivu interakciju spoljnih i unutrašnjih činilaca. Naime, pretpostavka da su velike sile u velikoj meri autonomne u odnosu na međunarodne uticaje jeste delimično tačna, i treba je razlikovati od nesporno tačne pretpostavke da u relativno integrisanom svetu modernog vremena sva bitna pitanja male zemlje umnogome zavise od uticaja spoljnih činilaca. Ali, ovde se ne sme biti isključiv. U Jugoslaviji je socijalizam ukinut na prelazu osamdesetih u devedesetih godina ne zbog unutrašnjih problema, nego pre svega zbog stvaranja homogenog kapitalističkog okruženja. Ovaj proces doživeo je znatno ubrzanje posle Petog oktobra.

Diskurs analiza, interakcionizam i Vojin Milić

Ovo neće biti teorijski koncilijantan napis. Sociolog Jovo Bakić zaslužuje više od tapšanja po ramenu. Uostalom, po ramenu tapšu oni koji misle da su iznad laureata; oni koji ga doživljavaju kao saučesnika u zajedničkom delanju obavezni su da budu kritični. Kritikujući svoje saradnike pokazujemo visoke stručne zahteve i prema sebi samima.

Bakić u svojoj novoj knjizi (*Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*, 2011, Beograd: Službeni glasnik, str. 714) već u naslovu upotrebom pojma razbijanje sugeriše presudni značaj spoljnog činioaca. Pri tom Bakić povremeno koristi i neutralni pojam “nestajanje Jugoslavije”, koji je praktično prikladan, i koji, teorijski posmatrano, opravdano sugeriše da se u slučaju prestanka postojanja jugoslovenske države radilo o procesu, a ne o događaju brzog ritma. Naravno, kad bi bila reč o društvu Jugoslavije, a ne o državi, trebalo bi detaljnije ispitati šta je od ovoga društva nestalo, a šta je do našeg vremena preživelo. No, Jugoslavija je nesporno nestala kao država, a to je upravo predmet Bakićevog istraživanja.

¹ vilic@f.bg.ac.rs

Možda je bolje reći da se ovde radi o jednome od predmeta opsežne studije kojoj se ovom prilikom posvećuje pažnja. Ili, još preciznije, u pitanju je knjiga koja sadrži dva komplementarna, ali tematski relativno autonomna, istraživanja. Jedno se odnosi na samo nestajanje Jugoslavije, drugo na analizu njegovih tumačenja. Nesumnjivo je da se tumačenja mogu analizirati tek ako se ispita ono što se tumači, ali je autorovo tretiranje samog procesa nestajanja države obimom i analitičkom razuđenošću toliko obuhvatno da predstavlja sasvim zasebnu istraživačku studiju. Na ovu vrstu kompleksnosti Bakić je počeo da navikava čitaoca već svojom prvom knjigom iz 2004. godine (*Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941*). Bakić je, dakle, već drugi put objavio dve knjige u jednim koricama. Time je lišio sebe jednog ili dva zvanja u akademskoj karijeri, pokazavši da mu praktičnost u individualno utilitarnom smislu nije jača strana. U vreme karakteristično po onome što Sapir naziva popatuljačenjem kulture ovo predstavlja retkost. No, kao što je rečeno, po dve istraživane teme u ovoj, kao i u prethodnoj, knjizi, jesu povezane, pa i Bakić piše da su u zapadnoj akademskoj zajednici rivalska objašnjenja bila povezana sa rivalskim politikama, što ih je dodatno politizovalo i polarizovalo". (str. 10) Pristup sociologije politike tražio je u ovom istraživanju upotrebu kritike ideologije kao dela sociologije saznanja; Bakić ih je obe primenio.

Ipak, teško je napustiti pitanje zbog čega autor između korica svojih objavljenih monografija uvek ima po dve knjige?! Da li je u pitanju privremeno, ali dosta dugotrajno, zaziranje od otpočinjanja neposrednog istraživačkog bavljenja osnovnom, u naslovu knjige sadržanom temom, koje se privremeno zamenjuje njenim višegodišnjim zanemarivanjem kroz izvođenje tzv. pripremnih radova koji izrastaju u samostalno delo? To više podseća na umetnički nego na naučni pristup na individualnoj stvaralačkoj ravni, mada su Bakićeve knjige nesumnjivo naučna dela. Gotovo da se čini da autor pri pisanju svojih obimnih studija prvo pred samim sobom svaki put polaže "majstorski ispit", pišući o srodnoj temi ili o temi koja jeste predmet istraživanja ali u nekom drugom razdoblju, da bi tek potom počeo da piše o onome na šta se odnose naslovi njegovih knjiga. Kod pisca koji je dokazao svoju fizičku i moralnu hrabrost, ova vrsta samouveravanja iznenađuje, što ne znači da nije dopadljiva, pa čak, ako je izraz dozvoljen pri kritici naučnog dela, na jedan gotovo artistski način i preciozna.

Bakić je u teorijskom pogledu sklon onome što M. Lazić naziva politički determinizam. Poređenje njegove knjige ne samo sa pomenutom Jaszijevom, nego i sa našim čitaocima mngom bližom knjigom S. Woodward, objavljenom pri kraju bosanskog rata, ovo jasno pokazuje. Za autora je stvaranje ili nestajanje neke države politički proces *par excellence*. Ovo, naravno, nije sporno, ali stoji da to nije samo politički proces, nego i kulturno-idejni, proces stvaranja naučnih i drugih narativa, o čemu autor opširno i sa velikim poznavanjem piše. No, stvaranje ili nestajanje neke države je i društveno-ekonomski proces, o čemu autor govori neuporedivo manje. S druge strane, u konkretnim analizama ovaj politički naddeterminizam, na sreću po svestraniji pristup temi, nije uvek prisutan. Tako pisac primećuje da su "Bakarićevi učenici" sa slovenačkim vođstvom bili u savezništву iz privrednih razloga, dok je makedonsko u savezu učestvovalo iz nacionalnih razloga baziranih na kulturi, pošto bi ga privredni razlozi neminovno približili redistributivnom centru" (str. 74). Ovdje je posve vidljiv neophodni polideterminizam u naučnom objašnjenju koalicija različitih republičkih elita u socijalističkoj Jugoslaviji. Isto važi i za dobro uočenu ulogu ekonomskog činioca naglog privrednog propadanja osamdesetih godina u jačanju uverenja o neravnopravnom položaju u pravno-političkom sistemu SFRJ (str. 79).

Bakić ispituje nestajanje države i negova tumačenja, a ne proces nestajanja jugoslovenskog društva. Ipak, ostaje veliko pitanje u vezi sa ovom knjigom, povezano sa

njenim prvim saznavnim zadatkom, objašnjenjem procesa nestajanja Jugoslavije, naime, pitanje da li pisac odviše odvaja državu, čije je nestajanje jedan od dva osnovna predmeta njegovog istraživanja, od samog društva?! Država je nesporno autonoman društveni oblik, ali ona je oblik organizacije društva, a ne društvo samo. Bakić pokazuje smisao za dugotrajnije procese: "Proces nestajanja države upućuje na to da se radi o dužem procesu, koji čak može biti ugrađen u same temelje tek nastale države, koji traje dugo i ne može se odrediti kada će biti završen, jer o konačnom nestanku države zapravo odlučuju velike sile" (str. 19). Ovdese, zaista, u vezi sa iznetom nipošto sasvim netačnom tvrdnjom, može primetiti da su baltičke zemlje imale svoje ambasade u Londonu od aneksije 1940. sve do obnove nezavisnosti pedeset godina kasnije. S druge strane, i kad država nestane, društvo koje se kroz nju organizovalo delom preživljava preko različitih manje ili više raširenih i strukturisanih obrazaca delanja, kulture, stilova života i vrednosti. Bar starija polovina stanovništva današnje Srbije i danas velikim delom na planu stvarnog života živi u Jugoslaviji i u tom smislu da je zadržala, i pod pritiskom promenjenih zahteva vremena tek doneke promenila, načine delanja, mišljenja i osećanja koji su (bili) bitno strukturisani osobinama jugoslovenskog društva. Otklon od političkog naddeterminizma iziskuje sadržajnu zamisao društvene strukture same zemlje čiji se državni oblik organizovanja proučava bilo u svom nastajanju ili u nestajanju. Ovo kod Bakića u analizi uglavnom nema, mada se na jednom ne odveć upadljivom mestu (na str. 209) vidi da on u osnovi deli (kao što sam i ja činio u knjizi *Oblici kritike socijalizma*) shvatanje J. Županova o društvenoj osnovi socijalističke vlasti kao koalicije komunističke elite i radničke klase usmerene protiv interesa viših srednjih slojeva: Bakić na ovome mestu piše o postojanju realnih koalicija, nasleđenih još iz vremena samoupravnog socijalizma, između elite i drugih delova stanovništva, u prvom redu seljaka i radnika sa polovičnim kvalifikacijama i bez njih. No, ovo nije dovoljno za stvarno sadržinski ispunjeno sociološko zasnivanje analize.

U svakom slučaju, autor vrlo umesno primećuje da je proces nestajanja Jugoslavije trajao vrlo dugo, od samog njenog nastanka. Druga je stvar što se ovo može reći za svaku državu, i za one hiljadugodišnje, kao što su bile drevna Kina ili stari Egipat. To ne znači da je autorova istorijska perspektiva manje istinita ili manje vredna.

Kao osnovni istraživački pristup i postupak tumačenja pisac umešno koristi diskurs analizu, na primer kada analizira primenu metafora i stereotipa na način koji otkriva njegovu vrlo istančanu istraživačku senzibilisanost za političke pojave. Isto važi i za njegovu analizu srpskog nacionalizma, na primer za tumačenje dnevničkih zapisa Dobrice Ćosića. Pisac primenjuje diskurs analizu na metodološki posmatrano pohvalan način, „pošto je diskurs analiziran uvek u sklopu konkretnog društvenohistorijskog konteksta, što je *sine qua non* uspešnosti analize konkretnog teksta“ (str. 138). Primena diskurzivnih strategija prećutkivanja, preneglašavanja i personalizovanja u tumačenjima nestajanja Jugoslavije posebno je lepo uočena i protumačena.

Među brojnim izuzetno zanimljivim ideološko-kritičkim analizama koje sadrži ova knjiga možda treba posebno izdvojiti analizu i kritiku shvatanja o neminovnosti sukoba civilizacija, kao i kritiku balkanističkog diskursa. U kritici Huntingtonovog shvatanja pisac pokazuje umešnu upotrebu funkcionalne analize, kada povezuje zamisao neminovnog sukoba civilizacija sa potrebom velikih sila Zapada i njihovih aglomeracija da osmisle posthladnoratovsku stvarnost i da opravdaju izabrane ili nametnute pravce i načine vlastitog delovanja. Dodatnu i za naše vreme sasvim neuobičajenu vrednost ovoj analizi daje nijansirano razlikovanje pojedinih sadržaja i slojeva ideologija (trebalo bi reći: buržoaskog, a autor piše: imperijalističkog) konzervatizma i „imperijalističkog liberalizma“, koja se u poslednjih dvadesetak godina u domaćoj misli o politici skoro redovno previđa (str. 161).

Majstorstvo analitičara se i ispoljava u tome da ispod prividno homogenog uoči nipošto beznačajne razlike i funkcije njegove praktične upotrebe. Politizovana misao je za ovakvo uočavanje nijansi posve nesposobna. Opšti je utisak da bezbrojne Bakićeve analize sadržane u knjizi kojoj je posvećen ovaj napis predstavljaju značajan doprinos unapređivanju primene diskurs analize u naučnom istraživanju politike.

S druge strane, treba reći i da se zbog primenjenih klasifikacija analiziranih pisaca i njihovih tumačenja nestajanja Jugoslavije po dve osnovne linije, naime po nacionalnom i ideološkom osnovu, dobija preglednost analize i identifikacija činilaca sa vrlo značajnim uzročnim dejstvom, pa se tako i stvara okvir za uzročnu analizu. No, pri tom se javlja rizik da se ovim pristupom izgubi na gustini opisa. Ovo je u značajnoj meri nadomešteno pomenutom umešnom upotrebom diskurs analize. Ipak, izraženo insistiranje na direktivnoj ulozi klasifikacija smanjuje mogućnost neočekivanih otkrića, takozvanih *serendipities*, i usredsređuje istraživanje na proveravanje prethodno razvijenih pretpostavki, pre nego na heuristiku. Naravno, stvar je osobenog ličnog senzibiliteta istraživača kojoj će od ovih mogućnosti (teorijski-deduktivnoj ili empirističkoj) dati prednost, pošto ih je gotovo nemoguće u realnom istraživanju držati u ravnoteži. Bezbrojni primeri upotrebe klasifikacija utemeljenih na ideološkoj i etničkoj pripadnosti pisaca čija se shvatanja ispituju, uz ulogu ovih klasifikacija kao orijentira u teško preglednom haosu ispitivanog materijala, služe i otvorenoj neprestanoj izgradnji i preobražaju piščevog identiteta. S obzirom da se radi o zreom naučniku, koji se nalazi u godinama najveće stvaralačke snage, povremeno se, čitajući knjigu, čini da je ovo klasifikatorsko poigravanje materijalom svojevrstni naučni larpurlartizam koji autor izvodi velikim delom zbog *animi causa*. To je dopadljivo. Ništa ne smeta da sociolog bude i intelektualac, uz to što je i stručnjak. Koliko god bio naklonjen klasifikacijama, preglednosti i teorijsko-deduktivnom pristupu, Bakić bi bio smanjen ispod vlastite mere ukoliko bi se u kritici pokušao svesti na ove svoje naklonosti. On je rigorozno milićevski obrazovan sociolog, štreber u najboljem smislu (onaj koji se neumorno trudi), ali on je i nešto drugo, delom čak i oprečno pomenutome. Naravno, premda je Bakić, uz to što je u svojim pisanjima hiperracionalan, pa i shematičan, on nije istovremeno i profesionalizovani disciplinovani sociološki lunatik. Ali, on jeste strasnik. Robert Musil je ovu stranu njegove stvaralačke ličnosti bolje opisao nego što bi metodolog mogao: „Znanje je stav, strast. U osnovi nedozvoljen bol; jer kao požuda za pićem, polna požuda i žed za nasiljem tako i prinuda da nešto mora saznati oblikuje karakter koji nije uravnotežen. Uopšte nije tačno da istraživač gleda da ulovi istinu, ona lovi njega. On pati zbog nje. Ono što je istinito istinito je, i činjenica je stvarna, ne vodeći računa o njemu: on samo ima strast za tim, bolesnu želju da se opija činjeničnošću, i to mu obeležava karakter, a vraga se brine da li će od njegovih konstatacija nastati neka celina, nešto ljudsko, savršeno ili što god bilo. To je protivrečno, patničko i pri tom strahovito delatno biće.” Ovim navodom nije opisan ceo stvaralački lik Jova Bakića. Ali, sve što je napisano može da se odnosi i na tog inače prilično rigidnog štreberskog (u prethodno preciziranom smislu) shematizmima sklonog sociologa. Po ovome, i ne samo po tome, Bakić podseća na Webera.

Za razliku od Webera Bakić nije neposredno politizovan, pa ne mora da se štiti zastupanjem vrednosno neutralne uloge nauke. Njegov od prihvatanja kratkotrajne pomodnosti ideja nedvosmisleno rasterećen stav prema sadržaju i značaju kritikovanih ideologija čuva ga od politizovanosti: prema njegovim rečima “svaka ideologija koja pravda kapitalizam po definiciji ne može biti leva, jer je levica kao takva nastala na protivljenju kapitalizmu i klasnim razlikama koje on stvara” (str. 556). U ovom smislu pisac donekle uprošćeno ali u osnovi opravdano tvrdi da “Treći put” Giddensa i Blaira, ili Habermasa i Shrödera nije ništa drugo nego razblažena i moralistička verzija neoliberalizma. Kao i

Weber, Bakić naziva stvari i/ ili ideje njima primerenim imenima. On je jak pri određivanju pojmova (osim onog najosnovnijeg pojma raspad), vešt u njihovoj operacionalizaciji, i, na žalost, nedovoljno muzikalan za ono što u istraživanim procesima ili analiziranim shvatanjima izmiče prethodno uspostavljenoj pojmovnoj mreži.

Jedan od najjačih utisaka o Bakićevoj knjizi jeste da autor bolje razume spoljnu politiku od unutrašnje politike, a da uopšte uzev uspješnije razumeva politiku uopšte od drugih područja sociološkog istraživanja. Ovo je razumljivo s obzirom na piščevu užu profesionalnu usmerenost, a problemi u postizanju uravnotežene interdisciplinarnosti u pristupu javljaju se pred svakim naučnikom koji se bavi kompleksnijim temama.

Na teorijskom planu, uz ranije pomenute politički naddeterminizam i odsustvo sadržajne zamisli društvene strukture Jugoslavije, istraživanja izložena u Bakićevoj knjizi zasnovana su na kombinovanju sadržaja opšte interakcionističke teorije i u njenom okviru teorije etničkog takmičenja kao teorije srednjeg obima sa sadržajima Vojin Milićeve teorije društvenih funkcija saznanja. Autor svoje priklanjanje teorijskom interakcionizmu obrazlaže njegovom inkluzivnošću i njegovom poklanjanju pažnje kontekstu međusobnih odnosa različitih etničkih grupa. Međutim, njegov temeljni stav je da je do nestajanja ("razbijanja") Jugoslavije došlo ne zbog međusobnih odnosa različitih etničkih grupa nego zbog odlučujućeg uticaja velikih sila, a pre svega Nemačke (str. 20). Treba reći da je autor posve u pravu kada na opštem planu zaključuje da će neka manja država nestati ako je to interes neke velike sile, a ne postoji druga velika sila koja bi se tome u radobljju nestajanja suprotstavila. Prema njegovim rečima, "nesreća Jugoslavije nalazila se u činjenici da je jedna od regionalnih sila bila nedavno ujedinjena Nemačka, koja je u uslovima gubljenja značaja Jugoslavije za globalnu politiku, pa time i za SAD, prigrabila ovlašćenje za rešavanje regionalnih problema. Ona je, pak, imala neposredne i posredne interese za razbijanje SFRJ (str. 27). Ovo će pisac navesti kao formulisan sociološki zakon na str. 89. Treba primetiti da je šteta što autor ovde nije koristio nemačke izvore. U knjizi koja, u krajnjoj liniji, „razbijanje“ Jugoslavije tumači presudnim uzročnim delovanjem Nemačke, koristi se samo jedna jedinica od deset stranica teksta na nemačkom jeziku, kojeg autor, inače, čita sa razumevanjem. Pri tom on sam u potpuno vojnimilićevskom duhu na str. 594 primećuje da je „veoma poželjno da istraživač bude poliglota, kako se ne bi isključivo oslanjao na sekundarne izvore“. Isključivo oslanjanje na izvore na engleskom jeziku uz ovakvu ključnu tezu donekle podseća na sholastički pristup *Graecum est, non legitur*. Pri tom ni sholastika (ojačana Bakićevom sklonošću ka vrlo snažnoj upotrebi klasifikacija), kao ni larpurlartizam, nisu zabranjeni u nauci, ali se primenom bilo jednog ili drugog nešto dobija, a nešto neminovno, pa makar i neželjeno, gubi.

Isto važi i za emancipatorsko htenje. Bakić piše "da zaista, retko ko danas zastupa tezu da je Nemačka, ako ne glavni, ono bar istaknuti, razbijatelj Jugoslavije. Naprotiv, srbocentrična teza jeste nesporno hegemon i gotovo da nema jače suprotstavljenu" (str. 643). Emancipatorska ponesenost da se ospori ukazivanje na uzročni značaj etnonacionalizma u nestajanju države Jugoslavije ovde proizvodi i logičke posledice, vidljive iz načina upotrebe sheme neophodnih i dovoljnih uslova, ali ona upućuje i sasvim nedvosmislene praktično-političke poruke. Naučnik je zanimljiviji (što ne mora da bude, a odsustvo težnje da se bude zanimljivim može se posmatrati i kao izraz dobrog ukusa), pa neretko i objektivniji, kada se u svom istraživanju poigrava ili, što je samo oblik intelektualne igre po strožim pravilima, sholasticizira, nego kad oslobađa od onoga za šta misli da su zabluda. A opet, posao nauke, čak i posle Nietzschea, Feyerabenda i Postmoderne, jeste i da oslobađa društvenu kulturu od ne-naučnih zabluda. Ili da nastoji da to učini. Bakićevo htenje je opravdano, premda su njegovi rezultati saznanjano neodbranivi. Ipak, ako se nešto ovim izgubilo, nešto drugo se

dobilio: da je pisac bio lišen delatne želje za emancipacijom, njegova interpretacija, bi, mogu se upotrebiti reči Slobodana Grubačića, postala empirijsko siročje u teorijskoj oluji. Ili, drugim rečima, da Bakića nije ponela (najmanje je važno da li ne-pred-polu-svesna) postojano delujuća težnja da amnestira jugoslovenske tribalne nacionalizme kroz okrivljavanje Nemačke, neko uz te pretpostavke napisano delo donelo bi istinitije zaključke, samo što, po svojoj prilici, to delo ne bi ni nastalo.

Etnička pripadnost i funkcije naučnog znanja

Kao što u velikoj meri zanemaruje sadržaje teorije etničkog takmičenja u svom traganju za uzrocima nestajanja ("razbijanja") Jugoslavije, tako autor po mnogo čemu pogrešno interpretira sadržaje Vojin Milićeve teorije društvenih funkcija znanja. Kada primenjuje Milićev teorijski okvir o društvenim funkcijama znanja, pisac iz teze da čak i prirodno-naučno saznanje zavisi od nekih etničkih posebnosti izvlači zaključak da "onda mora biti sasvim jasno da će objašnjenje kraja Jugoslavije biti možda prevashodno određeno etničkom pripadnošću istraživača" (str. 33). Ne mora se ovde pominjati *pars pro toto*. Umesto logičke kritike, može se navesti ona empirijska, na primer, označena imenima i etničkom pripadnošću V. Pešić, M. Životića, O. Savića, R. Konstantinovića i još mnogih pisaca i/ili istraživača. Naime, reč „možda“, koju autor koristi u prethodnom citatu, nije dovoljna da bi opravdala ovoliki skok od Milićevog oprezno formulisanog generalnog stava do konkretne Bakićeve tvrdnje. Svakako uvek treba diferencirati funkcije znanja i slojeve naučnih objašnjenja ili rezultata filozofskih promišljanja. Jedva da treba podsetiti na slučajeve kada su pisci iznosili shvatanja koja su na prvi pogled bila posve u neskladu sa njihovim etničkim opredeljenjem, a opet razumljivo oprečna dominantnim shvatanjima njihovih etniciteta, na primer shvatanja emigranata u vreme Francuske ili Oktobarske revolucije. A možda nije suviše pomenuti upravo Milićevu jugoslovensku i komunističku kritiku srpskog nacionalizma i restauracije kapitalizma u godinama nestajanja Jugoslavije. Sam pisac svoju ključnu tezu o značaju etničke pripadnosti tumača relativizuje, pohvalno navodeći Finkelsteina i Chomskskog kao primere Jevreja koje jevrejski nacionalisti nazivaju antisemitima (str. 131) Ne treba zaboraviti da je Norman Finkelstein pokrenuo čuvenu debatu nazvanu njegovim imenom, u kojoj je relativizovao mnoge raširene predstave o *holocaustu*.

Za Christophera Benneta Bakić piše da mu je majka rođena i odrasla u Sloveniji, ali da je on "svestan ograničenja koje mu, možda, zadaje poreklo" (str. 222). F. Hartmann se određuje kao hrvatska snaja (str. 224), D. Jović je "rođeni Zagrepčanin, sin Srbina iz Hrvatske i Hrvaticе", (str. 301), koji se na drugom mestu pominje kao "daroviti izdanak mešovitog srpsko-hrvatskog braka" (str. 317), dok je "Branimir Anzulović (...) bio onaj Amerikanac čije je hrvatsko poreklo jasno predodredilo kakvom će se analizom rukovoditi pri proučavanju kosovskog mita..." (str. 484). Ovde je nedvosmisleno ustvrđen uzročni odnos između etničkog porekla i načina izvođenja istraživanja. Na primer, Bakić piše da je "zanimljivo da Hejden izričito negira bilo kakav značaj nacionalne vezanosti za njegovu analizu, svestan da mu se bračna veza sa Srpkinjom neminovno spočitava ukoliko želi da analizira sukob u Jugoslaviji" (str. 600). Nije neophodno podsetiti da je Pavelićeva žena bila Jevrejka; još je manje uputno obavestavati se o nacionalnoj pripadnosti gospođe Bakić.

Bakić je ovde neshvatljivo površan. Sapir piše da "jedno od značajnih područja za istraživanje jeste oblast ličnih simbolika u upotrebi kulturnih obrazaca. Lične simbolike su često izuzetno dragocene, pošto su skrivene od svesti i služe kao izvori delotvornog ponašanja. Zanimanje za neku posebnu nauku može da bude složeno sublimisani simbol

neke svesne emocionalne združenosti s onim za šta čovek čiji je smisao u ličnom razvoju veruje da je povezan – s idejom kao što je uništenje religije ili otkrivenje Boga, pri čemu ove veličanstvene preferencije, opet, služe kao simboli potisnute mržnje ili ljubavi. Mnogo milosrdnog pregnuća probuđeno je nesvesnom željom da se zaviruje u živote koje je čoveku milo što nije u stanju da deli.”

Treba ovde, uz obraćanje pažnje na značaj koji pisac pridaje etničkoj pripadnosti autora čija shvatanja analizira, obratiti pažnju na još jedan činilac. Bakić piše “da najpozitivniji stav prema Jugoslaviji imaju Bošnjaci jer oni su u socijalizmu izgradili nacionalni identitet, pa makar i pod religijskim imenom...” (str. 34). Sociolog bi trebalo da se zapita da li stav prema Jugoslaviji možda zavisi i od stava prema društvenoj strukturi i razvojnim dometima socijalističke federacije. Modernizacijski uspesi socijalizma na planu povećavanja društvene pokretljivosti, industrijalizacije, ateizacije, emancipacije žena i socijalne zaštite u različitoj su meri uticali na pojedine manje ili više razvijene krajeve ove zemlje i na ljude koji u njima žive, u zavisnosti od predsocijalističkog nivoa njihove onovremene modernizovanosti.

Uz etničku pripadnost, pogotovo kada je reč o kritičko-ideološkoj analizi shvatanja stranih tumača nestajanja jugoslovenske države, autor poseban značaj pridaje trenutnim spoljnopolitičkim interesima i vrednosno-moralnim osećajima elita njihovih društava (str. 35). Prema njegovom mišljenju, u tom je kontekstu važno uočiti koje mesto neki akademski poslenik zauzima u društvenoj organizaciji naučnog rada, te naročito koliko su se naučnici različite nacionalne pripadnosti iz bivše Jugoslavije probijali na važna mesta u društvenoj organizaciji naučnog rada na Zapadu. Ova heuristički posve opravdana polazna osnova mogla je biti dalje razrađena. Ovako ostaje utisak da se, generalno govoreći, u piščevim analizama pre naglašava značaj državnog aspekta složene stvarnosti u odnosu na društveni aspekt, kao i etničke pripadnosti tumača u odnosu na društveni kontekst. Nesporno je da sfere politike i etniciteta imaju značajnu meru autonomije u okviru svakog društvenog sistema, ali one su uvek integrisane u celinu tog sistema i između njihovih specifičnih svojstava i bitnih osobina društvene strukture ne postoji samo odnos autonomije nego i integracije i funkcionalnog manje ili više (a)simetričnog reciprociteta.

Pisac na ovoj tački napušta Milićevu teoriju društvenih funkcija saznanja: “ Otud je kritika ideologije naučnih radova, koja će pažljivo razdvajati vredne teorijsko-istraživačke doprinose od društveno-integrativnih funkcija, koji dolaze sa zapada uopšte, a onih o kraju Jugoslavije i društvima država-naslednica posebno, jedan od najbitnijih poslova koje sociolog danas može obavljati” (str. 36). Bakićovo razdvajanje „teorijsko-istraživačkih“ od društveno-integrativnih funkcija saznanja u potpunom je neskladu sa Milićevom teorijom. Društveno-integrativna funkcija saznanja ne mora nužno biti zasnovana na neistinitim niti na partikularno određenim idejama i znanjima. Prema Milićevom shvatanju, društveno-integrativno znanje, uopšte govoreći, može biti i (ne)objektivno i (ne)istinito i činjenično (ne)utemeljeno. Milićevom shvatanju je stran saznanjoteorijski relativizam pri proceni saznanjnih doprinosa. Bakić praktično izjednačava društveno-integrativnu misao sa ideologijom u njenom partikularnom značenju, što je svojevrsna inovacija (str. 37). Na drugom mestu on čak piše o “društveno-integrativnoj misli koja se švercuje pod imenom nauke” (str. 40). Ovde treba primetiti da je Milićeva klasifikacija funkcija naučnog znanja imala teorijski okvir koji je uključivao i ulogu saznanja pri izgradnji pogleda na svet. Da je uključio i ovu funkciju saznanja, uz koju ide analiza promene duha vremena, povodljivosti u nauci, i sličnih činilaca, u svoj saznanjosociološki teorijski okvir, Bakićeva deskripcija bila bi nijansiraniya i posredujući činici između etničke ili nacionalne pripadnosti i ideološkog opredeljenja i sadržaja tumačenja nestajanja Jugoslavije bili bi uočeni, pa bi samim tim i preduzeta analiza bila višeslojnija.

Neophodni i dovoljni uslovi: krivi su Oni, a Mi smo žrtve

Sa ključnim pitanjem da li su u slučaju nestajanja jugoslovenske države presudni uticaj imali spoljni ili unutrašnji činioци, odnosno, da li se radilo o razbijanju ili o raspadu Jugoslavije, vrlo tesno je povezana autorova upotreba sheme neophodnih i dovoljnih uslova.

Na str. 96-97 pisac zapaža da se “može reći da je delanje unutrašnjih činilaca raspada omogućilo dejstvo spoljašnjih činilaca razbijanja Jugoslavije (...) Ovde je, međutim, pokazano da su unutrašnji činioци činili samo neophodne uslove nestajanju države Južnih Slovena.” Treba podsetiti da Bakić dovoljni uslov vidi u uticaju Nemačke na “razbijanje” Jugoslavije, primenjujući svoj sociološki zakon prema kojem će neka manja država nestati ako je to interes neke velike sile, a ne postoji druga velika sila koja bi se tome u razdoblju nestajanja suprotstavila. Politika Nemačke bila je, prema Bakiću, dovoljan uslov “razbijanja” Jugoslavije. Pri tom pisac ne ispituje da li su u dato vreme postojali i drugi dovoljni uslovi, npr. određena mera nasilnog centripetalnog i centrifugalnog nacionalizma. Na centrifugalnim etnonacionalizmima, kao na dovoljnom uslovu, bez uzimanja u obzir spoljnih činilaca (jer se radilo o velikoj sili čiju sudbinu, prema Bakićevom sociološkom zakonu, presudno određuju drugi činioци), O. Jaszi zasniva svoje objašnjenje raspada Austro-Ugarske. No, utisak je da Bakić ne ukazuje na razliku u epistemološkoj snazi neophodnog i dovoljnog uslova, što stvara logičku pometnju. On je na str. 89 svoje knjige odredio spoljni činilac kao dovoljan uslov, ali samo ukoliko ga prate uslovi stalnih međunacionalnih takmičenja koji prerastaju u otvorena sukobljavanja. Ovde je uloga dovoljnog i neophodnog uslova logički pravilno određena, ali na drugom mestu pisac zaključuje: “u svakom slučaju, odnos spoljnih sila međusobno i njihov odnos prema Jugoslaviji bio je od odlučujućeg značaja, ...” (str. 108). Ovo su ključne logički međusobno neusaglašene tvrdnje sa eksplanatornim pretenzijama. U stavu sa str. 96-97 tvrdi se da (spoljno-politički) dovoljan uslov ne bi bio uzročno delatan da nije pripremljen delovanjem (unutrašnjih) neophodnih uslova. Na str. 89 dovoljan spoljni uslov je dovoljan samo ako ga prate neophodni unutrašnji uslovi. Ali na str. 108 se dovoljnom spoljnom uslovu pridaje odlučujući značaj. Treba pomenuti i preciziranje sa str. 323 gde pisac navodi Raju Thomasa “s kojim se pisac ove studije slaže u pridavanju najveće uzročne težine spoljnom činioци”. A kada na str. 327 navodi shvatanje Leonarda Cohena koji je “smatrao nacionalizam i uopšte nacionalistička vodstva dovoljnim uslovom nestanka Jugoslavije, dok se spoljnim činioциma pridavala uloga manje važnosti”, Bakić, čestitajući Cohenu na nepristrasnom pristupu, primećuje da se u “u ovoj studiji smatra upravo obrnuto”. Takođe, kada razmatra leve interpretacije nestajanja Jugoslavije, pisac primećuje o levičarskim tumačima da “oni imaju pravo kada smatraju da su spoljašnji činioци razbijanja SFRJ dovoljan razlog nestanka višenacionalne Jugoslavije, a da su unutrašnji činioци, premda neophodan, ipak nedovoljan uslov nestanka države Južnih Slovena” (str. 552).

Ovde treba reći dve stvari. Jedna je vezana za pravila logike: ako je spoljni činilac dovoljni uslov nestajanja Jugoslavije, onda bi se ona raspala sve da su g.g. Milošević, Tuđman, Kučan *et al.* bili najdosledniji borci protiv nacionalizma vlastite nacije. Dovoljan uslov znači da se neka pojava uvek javi kada se ovaj uslov javi; on je epistemološki jači od neophodnog uslova. Druga napomena odnosi se na praktične posledice ovakvog načina primene dovoljnog i neophodnog uslova nestajanja Jugoslavije: ako je spoljni činilac dovoljan, time ukupno delovanje unutrašnjih činilaca, odnosno rivalskih etnonacionalizama, postaje, uz sve piščeve ograde, u jednom praktičnom smislu, irelevantno. Ovo proizvodi etičke posledice za koje je osnovano pretpostaviti da ih sam autor ne bi prihvatio.

Smisao Bakićevih logičkih kalambura u vezi sa dovoljnim uslovom jeste normalizacija nestajanja Jugoslavije kao države i (neka bude dopuštena lična opaska: draga mi je istina, ali mi je drag i Jovo Bakić) psihološko rasterećivanje pisca od (ne sasvim doslednog) napuštanja jugoslovenske ideje. Naglašavanje uticaja stranog činioca kao dovoljnog uslova znači amnestiranje jugoslovenskih nacionalista i oprostaj samome sebi što je napustio njihovu kritiku, ili, tačnije, što joj je donekle promenio smer, bitno smanjio stepen i ublažio intenzitet u odnosu na stav mladog Bakića prema nacionalizmu, mladića koji je možda bio ili nije bio Jugosloven, ali koji je sigurno, u nekom vremenu koje je minulo odavno, bio komunista. Teza, i to logički loše razrađena, o spoljnom činiocu kao dovoljnom uslovu, jeste način izbegavanja vlastite odgovornosti i odgovornosti svoje etničke grupe i drugih etničkih grupa prema kojima pisac doživljava animozitet, ali i empatiju, pa čak, pre nagoveštenu nego izrečenu, simpatiju. Bakićeva nagoveštena simpatija prema različitim jugoslovenskim narodima suptilna je i traži osetljivu recepciju; ona je verovatno pred-polu-ne-svesna, kao da se pisac boji da on njom saznanjano ili da ona njime emotivno ne ovlada. Uostalom, prva Bakićeva knjiga (bila) je posvećena građanima Kraljevine i Republike Jugoslavije, a ne Srbima. Bakić je internacionalista kojeg je neodoljiva snaga promenjenog duha vremena proterala u mračnu zemlju etnonacionalizma. U neko drugo vreme i na nekom drugom mestu (protiv-činjenički iskazi su u metodologiji legitimni) on bi bio kosmopolita i za njega bi važilo ono što je pisao Jacob Burckhardt: „kosmopolitizam je obilježje svake obrazovane epohe uslijed toga što se otkrivaju novi svijetovi, a u starom se svijetu ljudi ne osjećaju voljko. On se javlja kod Grka vrlo jasno nakon Peloponeskog rata. Platon nije bio, kako kaže Niebuhr, nikakav dobar građanin, a Ksenofont loš; Diogen je proklamirao potpuno beskućništvo kao pravo zadovoljstvo i sam se je nazivao *apolis*, kako čitamo kod Laertiusa.”

Bakić, Milić i kraj Milićevske neoboljševičke škole

Šteta je što u ovom napisu nema prostora za analizu Bakićeve primene Milićeve teorije organizacije saznanjnih delatnosti i teorije širenja ideja i znanja, posebno važnih u Bakićevom tretiranju koncentričnih krugova širenja ideja i znanja o nestajanju Jugoslavije, preko upotrebe citiranosti napisa za merenje uticajnosti autora. Može se samo napomenuti da su u njegovoj knjizi popularizatori češće navođeni od kreatora, pri čemu popularizatori često i ne znaju odakle potiču ideje koje uproščavaju, akcentuju i prilagođavaju za praktičnu upotrebu. Npr. akademik Krestić je u javnosti mnogo navođeniji od akademika Ekmečića, a ovaj drugi je stvarni generator mnogih ideja cele jedne struje u našoj istorijskoj i društvenoj nauci. S druge strane, pisac je primenio dobar korektiv za utvrđivanje uticajnosti stvarno značajnih autora kroz nadopunu utvrđivanja frekvencija citiranosti svedočenjem moćnih pojedinaca. Treba dodati i da piščevo usredsređivanje pre na popularizatore nego na stvaraoce ideja o nestajanju Jugoslavije nije istraživački sasvim neopravdano: ideje u svom uprošćenijem i javnosti prilagođenijem vidu vidljivije su i dostupnije intersubjektivno proverljivom istraživanju, ali su one, svakako, u tom slučaju ne samo ogoljenije, nego i udaljenije od samog idejnog jezgra neke orijentacije. No, i Weber je prihvatio ovaj rizik kada je uzročni uticaj protestantske etike proučavao preko popularnih katihizisa umesto kroz analizu ezoteričnih bogoslovskih dela.

Vidi se da je Bakićevo delo u teorijskom pogledu bitno oslonjeno na teorijska shvatanja interakcionizma, konkretizovana kroz teoriju etničkog takmičenja, i na saznanjosociološke teorije V. Milića. Ovde je potrebno pomenuti da značaj koji se u poslednje vreme pridaje Milićevom delu otvara svojevrsnu borbu za njegovo teorijsko i idejno nasleđe. Od kad je

postalo centralno mesto u jugoslovenskoj sociologiji, što je nedavnom odlukom Srpskog sociološkog društva o dodeli nagrade "Vojin Milić" i kanonizovano u naučnom smislu, Milićevo nasleđe gotovo neminovno počinje da deluje i relativno nezavisno od namera svog tvorca, kao izvor simboličkog legitimiteta za različita nama savremena i buduća naučna teorijska i empirijska istraživanja i pretenzije. Milić je u jugoslovenskim zemljama ono što je Maks Veber u svetskoj sociologiji: postoji razumljiva potreba pisaca, struja i škola različitih opredeljenja da kontrolišu aktuelnu upotrebu dela ovog pisca komunističkog, jugoslovenskog i suštinski antinacionalističkog opredeljenja za legitimizovanje međusobno i u odnosu na sam sadržaj njegovog dela veoma različitih pogleda. Ovo možda nije dopadljivo, ali je neminovno. A opet, teško je otići se svojevršnom infantilno sebičnom žalu za vremenom kada je V. Milić u stručnoj periodici višekratno bio ocenjivan kao „individualno najveća nesreća koja se mogla desiti našoj sociologiji“. Za razliku od tog, nedavnog, vremena, sadašnja kanonizacija Milićevog dela, kao i praktična sazajna pregnuća poput ovog Bakićevog, neminovno dovode i do kraja onoga što je neprecizno ali suštinski osnovano bilo nazivano „Milićevskom neoboljševičkom školom“. Više ne postoji monopol na tumačenje njegovog dela koji je ova škola posedovala dok je ono bilo odlučno osporavano. To je veoma dobro u naučno-strategijskom smislu. Milićevo delo nadahnjuje pisce drugog pokolenja i oprečne idejne i teorijske pripadnosti. To govori o relativnoj sazajnoj trajnosti samog pomenutog dela, ali i o nezanemarljivim receptivnim i stvaralačkim sposobnostima onih koji se penju na Milićeva ramena. Što se tiče „neprobojnih milićevaca“, neka se pomire sa onim što im poručuje Sapir: „Ako putovanje stazom koju rasvetljava vlastito lično ja dovodi do stava razorno štetnog po same one vrednosti na kojima je to lično ja odgojeno – što se, mada na vrlo različite načine, dogodilo s Ničeom i Tolstojem – to ne znači da je, makar i u najmanjoj meri, izgubljen dodir s pravom kulturom. Lako može biti da se time, sasvim suprotno, došlo do vlastite najviše moguće tačke kulturnog razvoja.“ Ako to baš žele, pripadnici Milićevske neoboljševičke škole mogu da se okamene u granicama svoje (nužno jednostrane) recepcije Milićevog dela: kako primećuje Ivo Runić, „kad su A. Döblina – čak s pravom – osudili na ekspresionizam, on se tome (u)sudu opro riječima kako kola ne valja zvati po jednom kotaču.“

Kakva je Bakićeva naučna budućnost? U svojoj prvoj knjizi (odnosno u svoje prve dve knjige objedinjene istim koricama) on je opisao nastanak Jugoslavije; u delima sadržanim u knjizi kojoj je posvećen ovaj napis on se lomio njenim nestajanjem. On je nesumnjivo virtuoz za politiku, u smislu u kojem je Weber koristio Shleiermacherov pojam religiozni virtuoz za one koji se nadmoćno bave religijom. Još uvek niko ne zna ima li proročkog nadahnuća u rečima deziniranog Vojin Milićevog herolda T. Kuljića, upućenim Bakiću prilikom odbrane njegove doktorske disertacije: „*Wenn ich einmal in die Grube fahren muss, so würde ich keinem lieber sagen: "Sohn, da hast du meinen Speer, meinem Arm wird er zu schwer", als dem von mir hochgeschätzten Jovo Bakić*“.